

Lehet-e közös magyar-szlovák történelemkönyvet írni? 2.

A szembenállás mintái

*Ha így nézem, domború,
Ha úgy nézem, homorú,
Egynek szörnyű mulatságos,
Másnak szomorú.
(Karinthy Frigyes: Az emberke tragédiája)*

„Kalandozunk – toborzunk”: magyar igazság – szlovák igazság

A nemzetközponitú történelemszemlélet egyoldalúságára lényegében akkor döbbenem rá, amikor egy szakiskolásoknak írt történelemtankönyv tanári bírálatait olvastam. Az egyik vissza-visszatérő probléma az volt, hogy, hogy a honfoglaló magyarság történetének tárgyalásakor eltűnt a kalandozás kifejezés és helyette a portyázó hadjáratok szerepelt. Ezt a változtatást a tanárok roppant módon sérelmezték és visszakövetelték a szépplékű kalandozásokat a történelemkönyvbe. Vajon miért ragaszkodnak ennyire ehhez a kifejezéshez? Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben nem egy konkrét történelmi ismeret elhagyása vagy megtartása volt a tét, hiszen tényszerűen – az adott kor természetes velejárójaként – az esemény sor továbbra is szerepelt a tankönyvben. Sokkal inkább egy olyan leegyszerűsítő („törzsi”) szemléletnek a fenntartása foglalkoztatta a tanárokat, amely önmagát az értékvilág közepébe helyezi, s ezáltal önmagára más mércét alkalmaz, mint másokra, akiket amúgy is többnyire ellenségként kezel: mi kalandozunk, ők rabolnak; a mi uralkodónk erőskezű, az övék diktátor; mi rendezetten visszavonulunk, ők fejvesztve menekülnek...

A nyelvi kifejezések egyoldalúságának veszélyét jól mutatják a szlovák Miroslav Kusy szavai: „Iskolai oktatóim szerint a magyarok vérszomjas, torzonborz és barbár hordaként törtek be a Kárpát-medencébe: ártatlan szlovák hajadonokat erőszakoltak meg és mindent elraboltak és tönkretettek, amit a szorgos és békeszerető szlovákocska összegyűjtögetett magának. Ez utóbbi fájdalmasan kiáltott föl, amikor a nomád magyar kitörte az ajtót a sarkaiból: »Azt is (szlovákul aj to) elviszed?« »Igen ajto, ajto« – ismételtette a rabló az »ajtóval« a hátán. Így születtek meg a mi civilizációs vívmányaink magyar elnevezései, azon vívmányoké, amelyekről ők addig nem is álmodtak – erre még emlékszem az iskolából.” (1) A mai szlovák történelemkönyvekben szerencsére már nem találhatóak ilyen kitételek, de a szlovák közgondolkodásban – amelyből nem zárhatóak ki a tanórák sem – élénken él az a felfogás, hogy a magyarok barbár hordaként törtek rá a civilizált szláv lakosságra, s évszázadokon keresztül erőszakoskodtak a békés szlovákok fölött. Mi ugyanezt a folyamatot kalandozásként, államszervező tevékenységként írjuk le. Ezek az eufemisztikus nyelvi formulák természetük szerint elfedik az események többoldalúságát, sokszólamúságát, ami nekünk, magyaroknak segít föloldani az esetleges kognitív disszonanciát. Ez a felfogás azonban szélsőséges kommunikációs helyzetet teremt, ami miatt föl sem vetődhet a tényleges párbeszéd igénye és lehetősége: a történelemkönyvek, illetve a közbeszéd önvédő leegyszerűsítései az egyik oldalon, az erőszak megbocsáthatatlan fájdalmai és ellenségképe a másik oldalon – így nagyon nehéz bármiféle közös nevezőt találni. Magától értetődően ez az etnocentrikus „kommunikáció” a másik oldalon is kiválóan működik. A szlovák közgondolkodásban, illetve történelem-

könyvekben a szlovákiai magyarság 1945 utáni tömeges kitelepítését, illetve közmunkára hurcolását – Csehországba, majd Magyarországra történő deportálását, amely több tízezer embert érintett – eufemisztikusan toborzásnak, transzfernek, átcsoportosításnak írják le. Ezek a megfogalmazások lehetőséget adnak a szlovák embereknek arra, hogy ne kelljen szembenézniük az események valóságos súlyával. A semlegesítő fogalmak mögött azonban súlyos, nehezen felejthető emberi drámák vannak: „...1946 januárjának utolsó napján nagy hatkerekű teherautók dübörögtek be a mi kicsiny falunkba. Az egyik jött egyenesen az én házam elé [...] A tornaaljai teherpályaudvaron állt meg velünk a teherautó. Az első vágányon állt egy hosszú szerelvény [...] A mi szerelvényünkre is álnok felírás került nagy betűkkel: *Önkéntes mezőgazdasági munkások*. Ezt kell tehát elképzelni a *toborzás* vagy *transzfer* kifejezések hallatán!” (2)

A szembenállás „nyomorúsága”

A közép- és kelet-európai népek nemzeti és állami fejlődésének sérülései és torzulásai évszázadok óta kísértének bennünket. Sokan leírták már ennek a végzetszerűnek tűnő konfliktussorozatnak a társadalomtörténeti és szociológiai hátterét. Számunkra talán Bibó István fogalmazott a legvilágosabban, akinek több, mint fél évszázaddal ezelőtt készült leírása sajnos még ma is érvényes:

„A nyelvi nacionalizmus uralkodóvá válása azt jelentette, hogy Közép- és Kelet-Európában a nemzetek egymásközötti határai folyékonyakká váltak. Míg Nyugat- és Észak-Európában a történeti status quo megtartotta a maga nemzetelhatároló jelentőségét, addig Közép- és Kelet-Európában az újjászülött nemzetek egymásközötti határai vagy teljesen elsüllyedtek a történelem viszontagságai között (a Balkánon), vagy ha fenn is maradtak a legújabb korig (Lengyel-, Magyar- és Csehország esetében), összetartó erejük meggyengült. Ebben a helyzetben a legnagyobb baj nem az volt, hogy a nyelvi határok nagyon kacskaringósak voltak és nem igazodtak földrajzi, gazdasági előírásokhoz; hanem az, hogy e nemzetek történelmi érzelme – minthogy túlnyomó

A területi viták nyomorúsága, Közép- és Kelet-Európa területi státusának az összezavarodása és politikai kultúrájának deformálódása a legsúlyosabb következményekkel az itteni nemzetek egymásközötti viszonyában járt. A távoli szemlélő ezt úgy fogalmazza meg, hogy e terület politikai élete tele van kicsinyes és kibogozhatatlan területi ellentétekkel, és minden itteni nemzet úgyszólván összes szomszédaival az állandó viszálykodás állapotában van.”

résüknek volt történelmi emlékezete – más és rendszeresen nagyobb területhez fűződött, mint amely területen a megfelelő nyelvű lakosság élt. [...] A társadalmi szerkezet deformálódását nyomon követte a politikai jellem deformálódása is, s kialakult az a hisztérikus lelkiállapot, melyben nincs egészséges egyensúly a valóságos, a lehetséges és a kívánatos dolgok között. A vágyak és a realitás összhangtalanságának jellegzetes ellentéte lélektani tünetei a leglátványosabban felismerhetők mindezeknél a népeknél: túlzott öndokumentálás és belső bizonytalanság, túlméretezett nemzeti hiúság és váratlan meghunyászkodás, teljesítmények állandó hangoztatása és a teljesítmények valódi értékének feltűnő csökkenése, morális igények és morális felelőtlenség. E nemzetek legtöbbje egykori vagy lehetséges nagyhatalmi helyzeteken rágódik, ugyanakkor azonban oly csüggedten tudja magára alkalmazni a »kis nemzet« megjelölést, ami például egy holland vagy dán számára teljesen érthetetlen volna. [...] A területi viták nyomorúsága, Közép- és Kelet-Európa területi státusának az összezavarodása és politikai kultúrájának deformálódása a legsúlyosabb következményekkel az itteni nemzetek egymásközötti viszonyában járt. A távoli szemlélő ezt úgy fogalmazza meg, hogy e terület politikai élete tele van kicsinyes és kibogozhatatlan területi ellentétekkel, és minden itteni nemzet úgyszólván összes szomszédaival az állandó viszálykodás állapotában van.” (3)

Térségünk kaotikus viszonyai és abszurdításai természetesen a szépirodalomban is leképeződtek. Az etnikai ellenségeskedés – valószínűleg a korábbi századokban is megnyilvánuló – személyes, hétköznapi szintjét jól szemlélteti a következő regényrészlet:

„A Soproni utca 16. szám felé menet Vodicka másról se beszélt az egész úton, mint az ő állandó ös-zetűzéseiről a magyarokkal, s folyton azt mesélte, hogy hol mindenütt verekszik velük, hol és mikor voltak már eddig is ilyen verekedései, máskor pedig mi akadályozta meg a verekedésben.

– Egyszer már elkaptuk egy ilyen magyar legénynek a torkát Pausdorfban, ahová mi árkászok borért mentünk, és én éppen kupán akarom vágni a derékszíjjammal abban a sötétben, mert ahogy elkezdődött, levertük a függőlámpákat, amikor a magyar elordítja magát: »Megállj, Tonda, én vagyok az, Purkrábek, a tizenhatos landverből!« Majdnem tévedés történt. Ezért aztán jól megfiztünk ezeknek a magyar mitugrászoknak a Fertő-tónál, amikor három héttel azelőtt odamentünk megnezni azt a pocsolját. Van ott egy közeli faluban valami honvéd géppuskás osztag, és mi véletlenül mind bementünk egy kocsmába, ahol ezek a csárdásukat járták, mint az eszeveszettek, és tátott szájjal bömbölték, hogy »Uram, uram, bíró uram«, meg »Lányok, lányok, lányok a faluba«. Mi leültünk velük szemben, csak odatettük magunk elé az asztalra a derékszíjat, és azt mondtuk: »Majd adunk mi nektek lányokat«, és egy Mejstrík nevű pájtás, akinek akkora mancsa volt, mint a Fehérhegy, mindjárt ajánlkozott, hogy ő táncolni megy, és elszedi ott az egyik tekergőtől a párját... (4)

– Egyszóval, a magyarok a begyemben vannak – fejezte be elbeszélését Vodicka, az öreg árkász, mire Švejk megjegyezte: – Nem minden magyar tehet arról, hogy magyar. – Hogyhogy nem tehet – fortyant fel Vodicka –, mindegyik tehet róla, marhaság.”

A szomszédos népek és államok ellen irányuló agresszív politikai nacionalizmus torzképét pedig Miroslav Krleža a következőképpen jelenítette meg abszurd, tragikomikus írásában:

„A blitvai Blatóban kötött béke egymillió-hétszáz ezer blitvánnal megeremtette a független Blitvai Köztársaságot, de nem oldotta meg a blitván kérdést, mert egymillió-háromszáz ezer blitván az újonnan létrejött Blatviában maradt, míg további nyolcszáz ezer blitván tekintetében a nagykövetek értekezlete a versailles-i zöldsztalnál nem engedte meg a szabad Blitvának, hogy azokat »felszabadítsa« a hunok járma alól. A megoldatlan blitvai irredenta kérdés hozta létre huszonöt decemberében Barutanski ezredes második államcsínyjét, s Barutanski ezredesnek ez az ügynevezett karácsonyi puccsa mintegy három ezer fejbe került. Ez a három ezer áldozat készíti majd elő az összeesküvést Barutanski ezredes ellen. Vagy pedig Barutanski ezredes még három ezer lázadót lelövet, és hadat üzen Blatviának, amelyben bejelenti, hogy »háborúzni fog az utolsó emberig«, s így vérbe fojtja Blatviát, mert Blatvia be akarja kebelezni Blitvát, ennél fogva Blitva kénytelen háborút indítani, mivel nincs más választása, csak az, hogy háborúval tegye tönkre Blatviát... s így aztán a háborúk és fegyverszünetek logikus vérözönében s az újabb és újabb háborúk és fegyverszünetek végtelen sorában elpusztul majd Blitva is és Blatvia is, anélkül, hogy valakinek is eszébe jutott volna feltenni azt az egyszerű és természetes kérdést önmagának, valamint polgártársainak, a blitvánoknak és hunoknak, blatviánoknak és kobiliaiaknak: Hát csakugyan veszett kutyák vagyunk, testvéreim, hogy egymás húsát tépjük, és miért?» (5)

A hagyományos nemzetközpontú történelemszemlélet ellentmondásai

A 19. századi eredetű etnocentrikus történelemszemlélet – és annak 1990 utáni fel-erősödése (6) – alapvetően nemzetállam-építő funkciót szolgál mind Magyarországon, mind Szlovákiában. A nemzetépítő ideológiát képviselő történészek és az ennek jegyében működő történelemoktatás alapvető feladata az, hogy

– a megerősítendő államot, illetve politikai rendszert mint a korábbi törekvések folytatóját szervesen beépítse történelmi végtelen folyamatába, más szóval: az államhatalom aktuális működéséhez azt történetileg legitimáló múltat konstruáljon;

– az aktuális politikai érdekvizonyokat a „nemzeti egység” – mint a közakarat és közös egyetemes értékeinek képviselője – alapjára helyezze;

– az aktuális nemzeti közösséget, illetve nemzeti érzületet összhangba hozza a mindig változó politikai keretekkel;

– valamilyen formában integrálni tudja a politikai határokon kívül rekedt, etnikailag hozzá tartozó kisebbségi közösségeket;

– egységes történelmi tudatot, identitást és a társadalmi különbségeket „eltüntető” homogén nemzetállami szemléletet alakítson ki az etnikailag és szociálisan is megosztott társadalomban.

Mindezt jól szemlélteti a 19. század második felében beinduló tömeges magyarországi történelemoktatás ideológiai programja. (7) A dualista magyar állam legfőképpen azért

finanszírozta a történelemoktatás széleskörű bevezetését, mert egységes nemzeti műveltséget és identitást, valamint állampolgári lojalitást kívánt megalapozni és megerősíteni a soknemzetiségű, szociális gondoktól gyötört társadalomban. Mindez azt feltételezte, hogy az egy nemzetállamban élőknek azonos és közös múlt-képük és kultúrájuk alakul majd ki az iskolai történelemoktatás eredményeképpen. (8) A korabeli integrációs törekvések azonban a nemzetállami szemléletnek megfelelően egyoldalúan a magyar nemzeti kultúra elemeit favorizálták, a különbözőségek, a velünk élő többi kultúra sajátosságai szükségképpen elhanyagolódtak. Ebből következően a történelem tantárgy alapstruktúrája egy homogenizált, hungarocentrikus történelemszemléletet képviselt, amelynek történeti-ideológiai alapja a magyar kultúra és a korabeli területen működő (nagy)magyar állam sokszáz éves természetes folytonossága és dominanciája. (9) Természetesen már a dualizmus idején is megfogalmazódtak másféle történelmi értelmezések is: például amikor a nemzeti kisebbségek határozottan bírálták a millenniumi ünnepek magyarközpontú történelemszemléletét, és javaslatot is tettek annak multikulturális korrigálására. (10) A korabeli politikai erőviszonyok azonban egyértelműen és egyoldalúan a magyar kultúrát tették – minden „másságot” háttérbe szorítva – a nemzetközpontú történelemszemlélet kizárólagos meghatározójává. Nemzetépítő szempontból összességében természetesen roppant sikeresnek mondható a nemzeti ideológiára épülő történelem tantárgy bevezetése, hiszen a folyamatosan közvetített történelmi műveltség nemzeti identitásunk és közösségünk szerves és elengedhetetlen részévé vált. Nem él ma a Földön olyan, önmagát magyarnak tekintő ember, aki számára ne jelentenének valamit a következő kifejezések: mohácsi vész, igazságos Mátyás, kuruc, március 15. stb.; más szóval nem is tekintjük igazán magyarnak azokat, akik nem ismerik ezeket a kifejezéseket. Ezek a műveltségi elemek nemzeti identitásunk – a magyarság közösségéhez való tartozásunk – alapvető és állandó szimbólumaivá váltak, ami azt is jelenti, hogy a történelem tananyag tartalma születésétől kezdve mitologikus jelleget öltött és mindmáig megkérdőjelezhetetlen, zárt kanonikus rendszert alkot.

A nemzetépítő ideológia meghatározó szerepe a történelemoktatásban elsősorban azt eredményezte – nemcsak nálunk –, hogy a történelem tantárgy, illetve -tanítás keretében több, egymásnak ellentmondó történeti megközelítés ötvöződött. (11) Az alapvető réteget a politikai ideológia által szorgalmazott mitikus történelmi konstrukció határozta meg. Eszerint a történelemoktatás alapvető feladata az, hogy érzelmi kötődést alakítson ki a diákokban az időtlen lényegű magyar hagyományokhoz, a nemzet közösségéhez. (Az érzelmi közösség kialakítása korábban a vallások feladata volt, a modern nacionalizmus tehát nagyon sok tekintetben vallásos jelleget öltött.) Ez a gondolkodásmód a nemzeti hagyományt, a magyarságra jellemző sajátosságokat időtlen, örökérvényű adottságnak tekintti, amely a honfoglalás után (vagy már előtte is) kialakult és változatlan formában jelen van történelmünkben. Mindez azon a feltevésen alapul, hogy a magyar nemzet tagjaira jellemző nemzeti adottságok – a nemzeti észjárás, karakter vagy jellem, különleges államalkotó képesség, csak ránk jellemző tárgyi kultúra stb. – a történelmi hagyományok révén lényegében változatlan formában, a maguk érintetlenségében élnek tovább hosszú évszázadok óta. (12) A történelem tantárgy másik rétege jóval racionálisabb, és a múltunkról alkotott mindenkori szaktudományos eredmények közvetítését tekinti fő céljának. Természetesen a történelmi folytonosságot – a magyar kultúra több, mint ezer éves történetét – ez a felfogás is magáénak vallja, de úgy gondolja, hogy a nemzeti hagyományokra is érvényes a történetiség elve: nemzeti kultúránk, illetve a magyar állam helyzete az elmúlt évezredben folyamatosan változott, módosult. A mitikus történelemszemlélet képviselői például közvetlen azonosságot feltételeznek a Szent István által alapított állam és a mai állam „állameszméje” között, miközben a másik felfogás arról beszél, hogy államalapító királyunk nem nemzetállamot, hanem keresztény birodalmat alapított. A mitikus történelemszemlélet – az ezeréves állami és területi folytonosságunkat hang-

súlyozva – a „három részre szakadt országról” beszél a 16–17. század tárgyalásakor, míg a másik megközelítés aktuálisan csak az ország harmadának jogfolytonosságát tekinti érvényesnek, hiszen a Török Hódoltság területe, illetve Erdély közjogi értelemben százötven évig nem tartozott a Magyar Királysághoz.

A kétféle történeti megközelítés tehát egyrészt a történetiség furcsa szakmai-etikai paradoxonát veti fel napjainkban is. Nevezetesen azt, hogy míg a racionálisabb megközelítés az értelmezési keretek, ideológiák, dolgok állandó változását, módosulását kutatja, addig a mitikus szemlélet a történetiséggel szemben a nemzeti hagyományok állandóságát, változatlanságát igyekszik felmutatni. Az ellentmondásos kettősség gyakorlati vonatkozásai azonban sokkal súlyosabb emberjogi, egzisztenciális következményekhez vezettek. A 19. században ugyanis például még nem igazán okozott gondot a történelemkönyvekben, hogy a magyar mint kifejezés sokféleképpen értelmezhető (etnikum, állam, terület stb.), hiszen a történelemoktatási kánon szerint lényegében még egybeestek a nemzetállam politikai és etnikai határai. Mindez azonban jóval problematikusabbá vált „Trianon után”, amikor például a magyar kifejezés már mást jelent kulturális és politikai értelemben. Napjainkra azonban ez a tradicionálisan homogenizáló nemzetállami szemlélet mindinkább tarthatatlanná válik. Gondoljunk csak például arra a

– magyarországi roma, sváb stb. állampolgárra, aki történelemkönyvében azt olvassa, hogy „őseink a Kárpát-medencébe a Vereckei-hágón keresztül érkeztek Árpád vezetésével”; vagy

– kárpátaljai magyarra, akit Magyarországon sokan „rossz magyarnak” tekintenek, ha megtanul ukránul, ruszinul; vagy

– szlovákiai szlovák polgárra, aki szívesen tekintené közös értéknek a magyar koronát, az Árpád-házi királyok „országépítő” tetteit, de ezt mi (etnikai és politikai értelemben is) kizárólagosan magyar értéknek tekintjük; vagy

– magyarországi polgárra, akinek ősei között számos „tót atyafi” volt, de ezt a kulturális gazdagságot ma nem igazán meri vállalni, mert akkor esetleg nem igazán tekintik magyarnak.

A szembenállás etikai problémái

„Kelet-Európával foglalkozom. Ez a hányaveti kijelentés ugyanolyan, mintha az ütött-kopott, rozsdafoltos fürdőkádba zárt, s Szenteste kivételével némaságra kárhoztatott halacska így szólna: a fürdőkáddal foglalkozom. Ráadásul a bennünket körül folyó piszoknak nincs is valamilyen meghitt, otthonos jellege: a víz jéghideg, s minduntalan életnagyságú hadihajókat kell kerülgetnünk.

Az emberek errefelé éberek és tudnivágyók. A nyugalom ama ritka pillanataiban, mikor nem kényszerülnek a kopoltyúlégzésre való áttérést gyakorolni, mikor nem gyűjtik őket rajokba ríktó eszmék fénycsóvái, mikor nem veri fel csendjüket aknarobbanás, ki-kiugrálnak a vízből, körülnézegetnek, s félelősegteljesen lihegve megpróbálják felmérni a kád mentén körbe-karikába úszott út tanulságait: mit tehet az ember? mit kell tennie, hogy ne kapja be a horgot?...

A feladat adott. Véget kell vetni a hangszórók ontotta dumának, a harsány blöffnek, aminek egyébként önmagunkon kívül soha senki nem dőlt be, s tiszta okos fővel el kell jutnunk a helyzet felismeréséhez, önmagunk Kelet-Európa vállalásához. Kelet-európeerekké kell válnunk, hogy európeerek, s egyszer majd talán emberek lehessünk. (13) (Bojtár Endre)

A mitizált nemzetközpontú történelemszemlélet legfőbb veszélye az, hogy relativizálja az egyetemes erkölcsi értékeket és normákat, s ezáltal nehezíti a kelet-közép-európai térség országainak belső demokratizálódását és egymás közötti viszonyát. Mindez elsősorban a történelem leegyszerűsítő szemléletéből, illetve az egyoldalú (egyszempontú) megközelítésből adódik, amely nem tud mit kezdeni más országok hasonlóan etnocentrikus történelemszemléletével, valamint saját társadalmi viszonyrendszerének összetettségével, sokszólamúságával, illetve történelmi szereplőinek bonyolult sokszínűségével.

A történelmi szereplők mitizálása

A leegyszerűsítés problémáját jól mutatja az a politikai és ideológiai zűrzavar, amely gróf Teleki Pál szobrának felállítása körül robbant ki az elmúlt években. Gróf Teleki Pál személyét és történelmi szerepét a hagyományos történelemszemlélet alapján több szempontból is nagyon nehéz értelmezni. Mindenekelőtt azért, mert ez a felfogás lényegében érzéketlen a társadalmi viszonyok tagoltságára és sokszínűségére, az emberek identitásának és karakterének összetettségére. Miről is van szó? Gróf Teleki Pál valószínűleg kiváló családapája volt, sikeres földrajztudós, a magyar cserkészmozgalom kiemelkedő alakja, a lengyel menekültek jótévedője és tettei következményeiért felelősséget vállaló politikus. Ugyanakkor vállaltan rasszista (antiszemita) volt, és nagyon súlyos szerepet játszott a magyarországi zsidóság jogfosztásában s ezáltal közvetve a Holocaust előkészítésében. A magyar közgondolkodás azonban – tisztelet a kivételnek – nem igazán tudott mit kezdeni ezzel a sokféleséggel: egy része hősnak, más része viszont az alapvető emberi értékeket sárba tipró bűnösnek tekinti gróf Teleki Pált. Hasonló jellegű megosztottságot és zűrzavart figyelhetünk meg az utóbbi időben felszínre került ügynökvádak, illetve leleplezések kapcsán. A társadalmi reakciók jól mutatják, hogy az egyoldalú látószög, a leegyszerűsítő szemlélet hogyan relativizálja, hogyan erodálja az általános erkölcsi értékeket. (14) Ha a mi hősünk öl, csal, hazudik, azt végső soron igazolni lehet pozitív cselekedetként. Ha a másik oldal hőse követi el mindezeket, azon erkölcsileg fel lehet, sőt fel kell háborodni.

A homogén társadalom mítosza

A mitikus történelemszemlélet nemcsak a történelmi személyek összetettségével nem tud mit kezdeni. Ez a leegyszerűsítő szemlélet képtelen valóságosan bemutatni az általa megjelölt társadalom tényleges tagoltságát és sokszólamúságát – ezáltal irreálisan leegyszerűsíti a társadalmi érdekharccokat és konfliktusokat is. Az

(állam)nemzet-központú történelemszemlélet ugyanis lényegében egy, esetleg két (15) szempontból – a magyar államiságot fenntartó és erősítő, illetve a függetlenségi törekvések szempontjából – vizsgálja és értékeli „utólag” a történelmi eseményeket. Az iskolai történelemkönyvek ezeket a törekvéseket nyilvánítják kizárólagos „nemzeti érdeknek”, „nemzeti igazságnak”, az adott történelmi korban másként gondolkodó, az utólagosan győztesnek nyilvánított féllel szembenálló erőket pedig többnyire a nemzeti érdekek árulójaként ábrázolják. I. (Szent) István vagy Koppány, Thököly Imre vagy Esterházy Mik-

Az (állam)nemzet-központú történelemszemlélet ugyanis lényegében egy, esetleg két szempontból – a magyar államiságot fenntartó és erősítő, illetve a függetlenségi törekvések szempontjából – vizsgálja és értékeli „utólag” a történelmi eseményeket.

Az iskolai történelemkönyvek ezeket a törekvéseket nyilvánítják kizárólagos „nemzeti érdeknek”, „nemzeti igazságnak”, az adott történelmi korban másként gondolkodó, az utólagosan győztesnek nyilvánított féllel szembenálló erőket pedig többnyire a nemzeti érdekek árulójaként ábrázolják. I. (Szent) István vagy Koppány, Thököly Imre vagy Esterházy Miklós, Széchenyi István vagy Dessewffy Aurél, Kossuth Lajos vagy Görgey Artúr képviselte jobban a „magyar nemzet érdekét”, a „nemzeti értékeket”?

lós, Széchenyi István vagy Dessewffy Aurél, Kossuth Lajos vagy Görgey Artúr képviselte jobban a „magyar nemzet érdekét”, a „nemzeti értékeket”? Ezek a kérdések a maguk korában nyilvánvalóan sokkal bonyolultabbak voltak – legalább annyira, mintha ezt a kérdést a mai magyar politikai viszonyok vonatkozásában tennénk fel. A történelmi viselkedés tekintésében azonban az adott kor sokszínű alternativitásából leegyszerűsített végeredmények maradnak, így a történetírói alternativitás legfeljebb annyit jelent, hogy a különböző későbbi korszakok történészei és történelemtanárai – saját koruk legitimitálsa érdekében – a múlt hősei közül másokat választanak ki, mint elődeik: az elmúlt másfél évszázad történelemtankönyveiben például hol Széchenyi, hol Kossuth a reformkor hőse. Ráadásul a valóságos társadalmi viszonyok leegyszerűsítése, illetve a kizárólagos „nemzeti érdek” és „nemzeti igazság” keresése miatt a történelmi személyek utólagosan kiemelődnek reális történelmi dimenziójukból és társadalmi közegükből, ezért szükségképpen mitizálódnak és legendává válnak:

- valóságos politikai erők, társadalmi konfliktusok helyett összeesküvők és az „igazi magyar érdekeket” képviselő hősök (megmentők) jelennek meg,

- a reális társadalmi tagoltság és érdekharok bemutatása helyett a nemzeti egység hamis aranykorszakai és a folyton ármánykodó magyar fátum: *a* széthúzás tölti meg történelemtankönyveink lapjait.

Ezek a valóságos történelmi közegükből kiemelt figurák tovább mitizálódtak az elmúlt évszázad számtalan rendszerváltása nyomán, hiszen a mindenkori ideológiai és politikai szükségletek igyekeztek „magukhoz igazítani” vagy inkább magukhoz hamisítani történelmi nagyjainkat, saját kérdéseiket és válaszaikat adva a szájukba. I. (Szent) István például az elmúlt évszázadban hol nyugati, hol keleti mintára alkotta meg többnyire nemzetinek nyilvánított államát a különböző politikai kurzusokhoz igazodó történelemtankönyvekben és ünnepi beszédekben. Természetesen nem az a gond, hogy nemzeti történelemszemléletünk elfogult, hiszen a „mi” közösségünk, a „mi” nemzetünk kollektív múltját, szimbolikus összetartozását írja le. Az etikai probléma abból adódik, ha az etnocentrikus megközelítést kizárólagosnak, egyetemesnek (mindenkire egyaránt érvényesnek) gondoljuk a politikai ideológia homogenizáló céljainak megfelelően. Valójában már akkor sem létezett s azóta sem létezik ez a homogén világ – a „legmagyarabb” költő, Petőfi Sándor szlovák és szerb ősei nyilvánvalóan nem „Árpád vezetésével érkeztek magyar földre” –, ám történelemtankönyveink még mindig ennek bűvöletében íródnak. Ez a felfogás lényegében nem érzékeny arra, hogy a különböző történelmi események a magyar társadalom különböző csoportjai számára mást és mást jelentettek: 1945 valakinek felszabadulás volt, másoknak „felszaba-dulás” – ahogy nagyapám mondta volt.

A nemzeti egységre vonatkozó mítoszok és legendák persze még ma is kísértenek. Egy demokratikus társadalomban természetes jelenség az, hogy vita van, hogy sokféle kisebbséget, sokféle csoportérdeket kell összehangolni. Ebből adódóan mindenkinek meg kell tanulnia a konfliktusokkal együtt élni és a konfliktusokat kezelni. A mai magyar közéletben azonban többnyire még az intoleráns „törzsi” szemlélet uralkodik, ami szorosan összefügg az egyoldalú nemzetközpontú történelemszemlélettel. Aki hozzánk tartozik (a mi kutyánk kölyke), az csak jó lehet, a másik oldal képviselői csakis rosszak lehetnek, s ebből következően az erkölcs is viszonylagossá vált: már nem azon vitatkozunk, hogy lopni bűn-e, hanem azon, hogy ki lopott többet vagy kevesebbet. Ebben az értelemben minden vitázó fél önmagát tekinti a kizárólagos „nemzeti érdek” és „nemzeti igazság” képviselőjének, ezért a politikai életben nem különbözőképpen gondolkodó magyarok párbeszéde, hanem a mindenkori „jó és rossz magyarok”, „hazaárulók és honvédők” küzdelme” zajlik. Mítikus történelemszemléletünk miatt félünk a vitáktól, a konfliktusoktól, mivel csak szélsőségekben tudunk gondolkodni: erőszakolt nemzeti egységet hirdetünk, vagy a „török áfiumot és magyar fátumot”, a nemzetvesztő széthúzást emlegetve a bariád két oldaláról lövöldözünk egymásra, miközben a hatékony társadalmi működéshez

szükséges minimális együttműködés feltételeit sem tudjuk megteremteni. Demokratikus viszonyok között a társadalmi konfliktusok meglete többnyire azért nem vált ki félelmet és erőszakot, mert valamennyi vitázó fél elfogadja és kölcsönösen betartja a társadalmi együttéléshez szükséges alapvető erkölcsi és jogi szabályokat. Ennek a kölcsönösségre épülő rendszernek az alapja az a felismerés, hogy az együttélési szabályokat nemcsak akkor kell betartani, ha az számomra (az én csoportom számára) kedvező, hanem akkor is, ha az számomra kedvezőtlen. Az egyoldalú, intoleráns „törzsi” szemlélet ezt a fajta közmegegyezést nem ismeri el: ha érdekeivel összhangban állnak a demokratikus szabályok, akkor lelkes demokrata, ha érdekeivel ellentétesek, akkor igyekszik kiskapukat találni.

Az öncsalás mítoszai

A kelet-közép-európai régió országainak mitikus nemzetközpontú történelemszemlélete nagymértékben megnehezíti a különböző országok együttműködését is, hiszen irreális önképet sugároz saját állampolgárai felé, relativizálja az erkölcsi viszonyokat, illetve – mint láttuk – egyoldalú ellenségképet mutat a szomszéd népekről. Különösen nehéz problémák tornyosulnak a magyar és a szlovák történelemfelfogás összehangolása elé, hiszen a két ország domináns történelemszemlélete bizonyos mértékben egymás ellenében, komplementerként fogalmazódott meg. (16) Mindkét történelemszemlélet jól példázza, hogy a felfokozott nemzeti érzés milyen könnyen eltorzítja a realitásérzékét, elhomályosítja a nemzetközi tisztánlátást mind a politikai elitek, mind a véleményformáló értelmiségiek, mind a közvélemény körében. A nemzeti öncsalásra – sajnálatos módon – számtalan példát mutat Magyarország 20. századi történelme. A később kétszer is miniszterelnökké választott Teleki Pál a következőket írta 1910-ben:

„A magyar nemzet nagy és fényes jövő előtt áll, és bizonyos, hogy a germánság és a szlávok fénykora után a turánság virágzása következik. Reánk magyarokra ez óriási ébredező hatalomnak nyugati képviselőire vár az a nagy és nehéz, de dicső feladat, hogy hatszáz millió turánságnak szellemi és gazdasági vezetői legyünk.” (17)

A két vesztes világháború persze kijózanítólag hatott a felfokozott nemzeti küldetésstudat kábulatából. Gratz Gusztáv így írt 1934-ben a dualista időszak, illetve az első világháború tanulságairól:

„A nemzet kezdte erejét túlbecsülni, és ellenségeit semmibe venni. A magyarság hatalmas épületeket emelt reményeiből és vágyakozásaiból, anélkül, hogy alapjait gondosan megvizsgálta volna. Hajlott arra, hogy a házépítést a tetőnél kezdje és vakon bízott európai hivatásában és a jó sorsban. Mind kevésbé volt képes észrevenni a létét fenyegető veszélyeket, és ha észrevette azokat, egy-egy vállvonogatással napirendre tért felettük, hogy aztán nyugodtan továbbszövhessen álmait.” (18)

A második világháború nemzeti tanulságait feldolgozó írásában Szekfű Gyula 1947-ben a következőket írja:

„Az egész világ: de ebből ki kell vennünk Magyarországot, mi már akkor rég kiiktattuk magunkat azon népek közül, melyek az eseményekre logikusan, saját céljaikat tekintetbe véve, reagálni tudtak [...] egyetlen vezetőnk sem tudott megmaradni a tények útján, mindegyik mániákusan követte érzelmeit, szimpátiáját, félelmeit, s ezektől leigázva becsukott szemmel vitte az országot a romlásba.” (19)

A felfokozott nemzeti érzés másik véglete az önsajnálát, amely a vélt vagy valós sérelmek miatt menekül irreális történelmi mítoszokba, amelyek révén felmentést kérhet a „józan ész”, illetve a szakmai objektivitás általános követelményei alól. Vladimir Minac írja:

„A szlovák politika mindig is önállótlan volt: nem idézett elő változásokat, csak reagált rájuk. Konceptiói védekezőek; mozgásiránya ellenmozgás-irány: nagy nemzetek malomkövei között. Mozgalmainkat, azoknak haladó vagy reakciós voltát ún. objektív történelmi mércékkel mérni értelmetlen dolog

lenne: az objektív történelmi mércék a nagy nemzetek kizárólagos tulajdonát képezik. Dicsőségük és szégyenük nem a mi dicsőségünk és szégyenünk; igazságosságuk nem a mi igazságosságunk.” (20)

A felfokozott nemzeti érzés, nemzetépítő elfogultság tehát nagyon könnyen az „objektív történelmi mércéről” történő lemondáshoz, az általános erkölcsi normák figyelmen kívül hagyásához vezethet. Az itt megjelenő erkölcsi probléma arra vezethető vissza, hogy a történelemtanítás mai kánonja a történettudomány 19. századi szemléletéhez kötődik, mely szerint a múltnak csak egy lehetséges tudományos olvasata van. Ebben az értelemben a mai magyar és szlovák történelemkönyvekben leírt „közös múlt” ropant problematikus, hiszen a tankönyvekben leírt szövegek sokszor ellentmondanak egymásnak, miközben mind a két fél a maga verzióját tekinti a történelem kizárólagosan tudományos (objektív) leírásának. A napjainkban egyre meghatározóbb szemléletté váló ún. posztmodern történetírás (21) ebből a szempontból jóval megengedőbb a sokféleség, illetve a különböző alternatívák irányában. Ez a felfogás azt hangsúlyozza, hogy a múltról alkotott kép nem egy képrejtvény „megfejtéséből” adódik, hanem sokféle párhuzamosan futó történetírás folyamatos és szakszerű párbeszédéből alakul ki. Ez a felfogás tehát hitelesnek tekinti az elfogult nemzetközpontú történetírást is, abban az esetben, ha az előrebocsátja, explicitté teszi előfeltételezéseit, elfogultságait és nem tart igényt a „múlt kizárólagosan objektív olvasatára”. A posztmodern történetírás még az előbb említett „kisnemzeti” történelemszemléletet is igyekszik a „helyére tenni,” amely a nagy nemzetek privilégiumának tartja a történészi szakszerűséget és történeti objektivitást. Hayden White írja:

„Alárendelt, veszélyeztetett vagy ellenálló társadalmi csoportok szemében az a javaslat, hogy a történelmet azzal a tárgyszerűséggel, visszafogottsággal, realizmussal és társadalmi felelősséggel fogják fel, amely a történelmi kutatásokat szaktudománnyá válásuk óta jellemzi, csak azon ideológia újabb oldalának, látszik, amellyel szembeszállni hivatottak.” (22)

A különböző típusú elfogultságok és megközelítések reális értelmezése és „felhasználása” azonban csak akkor valósulhat meg, ha valóban sokféle párhuzamos történeti felfogás versenghet nyilvánosan és demokratikus módon egymással. Csakis ebben az esetben nem tudnak uralomra jutni, kizárólagossá válni a szélsőségek (pl. irredenta vagy Holocaust-tagadó) nézetek, illetve csakis ebben az esetben lehet párbeszédre bírni az egyoldalú, egymást kizáró nemzetcentrikus történelemfelfogásokat.

A bartóki modell

...történetírásról csak akkor lehet beszélni, ha olyan kategóriákkal dolgozik, amelyek jelentése Budapesten, Bukarestben, Prágában [...] azonos.

Szűcs Jenő

Úgy tűnik, hogy a közös magyar és szlovák történelemkönyv elkészítésének alapvető feltétele az, hogy a két országon belül kezdődjön meg a közös múlt demitizálása, illetve hogy a hagyományos nemzetközpontú történelemszemlélet mellett (még egyszer hangsúlyozom: nem helyett, hanem mellett) reális versenytársként jelenjenek meg a másféle történelemszemléletet képviselő történeti leírások. Ilyen lehet például a regionális történetírás, a társadalomtörténet, a multikulturális történelemszemlélet, a több szempontú megközelítéseket tartalmazó összehasonlító történeti felfogás stb. Más szóval megfogalmazva: alapvető kérdés, hogy a két nép történelmi közgondolkodása mennyiben akarja egyoldalúan birtokba venni, mennyiben akarja kisajátítani a közös múltat, a közös történelmet, illetve mennyiben képes arra, hogy az elkülönülés elemei mellett keresni kezdje az összetartozás szálaait is. Az alapvető probléma közismerten abból adódik, hogy az el-

múlt évezred során szétválaszthatatlanul összefonódott közös kultúrát – a genetikai viszonyokat, a szellemi és tárgyi világot – az elmúlt két-háromszáz évben etnikai, illetve nyelvi alapon erőszakoltan megpróbáljuk (a magyarok is, meg a szlovákok is) szétválasztani, elkülöníteni egymástól. A mai politikai viszonyoknak megfelelően a szlovák fél öntudatlanul is a mai – az önálló szlovák állam megteremtődése utáni – helyzetet vetíti vissza a múltba, hiszen mai identitásához keresi saját múltját. Mi, magyarok éppen fordítva vagyunk mindezzel: a számunkra kedvezőbb múltat vonatkoztatjuk a jelenre is, szeretnénk aktuálisnak tudni az elmúlt dolgokat is.

A közös múlt erőszakos etnikai kettészakításának szörnyűsége – területi és személyi – példáit és következményeit vég nélkül lehet sorolni. Sajnos még mindig aktuálisak Szűcs Jenő harminc évvel írt sorai:

„Típusjelenség a Szlovákiából, mondjuk Árvából hazatérő turista, aki nemzeti »sértettségben« háborgó a feliratok szlovák helynevein és személyiségein – holott igen sok esetben (esete váltogatja) csak tudatlanságát árulja el, hiszen az adott esetekben valóban a kialakuló szlovák nép adott nevet a falvaknak, a szóban forgó személy valóban szlovák (vagy szlovák is) volt.” (23)

Miközben persze az is típusjelenség hogy a Kassán, Selmecbányán vagy Pozsonyban járó magyar turista riadtan tapasztalja, hogy alig talál a magyar múltra vonatkozó adatokat a múzeumok többnyire szlovák, ritkább esetben német nyelvű feliratain. A közös történet azonban tovább is van. Kevésbé ismert például, hogy a dualista időszak városépítészetében – különösen Budapest felvirágzásában – kulcsszerepet játszottak a szlovák építésszek (pl. Jan Bobula) és építőmunkások, akiket persze közvéleményünk természetesen magyaroknak tekint. Ahogy „természetes módon” magyarnak tekintjük mindazokat a szlovák származású nemeseket – Radvánszky, Mednyánszky, Thurzó stb. –, akik persze a középkori felfogás szerint a „magyar nemzethez” (natio Hungarica) (24) tartoztak, miközben valószínűleg családi körben szlovákul vagy németül beszéltek. Ezeket a nemeseket magától értetődően a szlovák közvélemény is a magáénak tekinti, ami persze azt is jelenti, hogy az etnocentrikus történelemszemléletek szükségképpen szétcincálnak családokat és személyeket a korábban megismert szembenállás szerint. Mit kezdünk azzal a ténnyel, hogy az egyik legmagyarabb érzelmű politikus, Kossuth Lajos szlovák származású, sőt, hogy egyik nagybátyja, Juraj Kossuth a magyarelles szlovák nemzeti mozgalom egyik vezéralakja volt? Hány százalékban tekintjük magyarnak, illetve szlováknak Bél Mátyást, Mikovinyi Sámuel vagy éppen Petőfi Sándort? Honnan kellene tudnunk, hogy az orvosi radiológia kiemelkedő képviselője, Alexander Béla és Vojtech Alexander ugyanaz a személy, csak éppen hol a magyar, hol a szlovák elnevezéssel szerepel a nemzetközi szakirodalomban, mint magyar, illetve mint szlovák tudós? Az etnocentrikus zűrzavar természetesen napjainkban is eleven. Legutóbbi példája az volt, amikor a

Úgy tűnik, hogy a közös magyar és szlovák történelemkönyv elkészítésének alapvető feltétele az, hogy a két országon belül kezdődjön meg a közös múlt demitizálása, illetve hogy a hagyományos nemzetközpontú történelemszemlélet mellett (még egyszer hangsúlyozom: nem helyett, hanem mellett) reális versenytársként jelenjenek meg a másféle történelemszemléletet képviselő történeti leírások. Ilyen lehet például a regionális történetírás, a társadalomtörténet, a multikulturális történelemszemlélet, a több szempontú megközelítéseket tartalmazó összehasonlító történeti felfogás stb.

Szlovák Olimpiai Bizottság két korábbi magyar olimpiai bajnokot, Halmay Zoltán úszót és Prokopp Sándor sportlövőt szlovák győztesként tüntetett fel, mondván, hogy a mai Szlovákia területén születtek és sportoltak. (25) A dolog pikantériájához tartozik az is, hogy az említett sportolók leginkább német származásúnak és kultúrájának tekinthetőek, mint a Felvidék nagyon sok nevezetessége, így aztán különösen érdekes ez a marakodás: a magyarok azért tekintik sajátjuknak őket, mert egykori államuk területén éltek, a szlovákok azért, mert a mai országuk területéről származnak, a németek vagy zsidók azért, mert az ő kultúrájukat, esetleg nyelvüket képviseli, genetikailag pedig...

Régióink etnokulturális viszonyai tehát roppant összetettek: a kulturális összefonódások alapon legfeljebb csak részszokatlan választhatóak szét. Más – jövőnk szempontjából talán használhatóbb – megközelítést kínál nekünk Bartók Béla, aki a két világháború közötti nacionalista faji őrjöngés közepette józanul a következőket írta Közép- és Kelet-Európa közösségéről:

„Kutatásaim nagy részét Kelet-Európában folytattam. Munkásságomat, mint magyar ember, természetesen a magyar népzénnel kezdtem; rövidesen azonban a szomszédos területekre – Szlovákiára, Ukrajnára és Romániára is kiterjesztem. Kezdetből fogva végtelenül meglepett a tanulmányozás alatt álló kelet-európai területeken kezem ügyébe került anyag dallamtípusainak szokatlan gazdagsága. Kutatásaimat tovább folytatva, meglepetésem egyre nőtt. Tekintettel a kérdéses országok aránylag csekély területére – összesen negyven-ötvenmilliónyi a lakosság –, a népzénnél ez a változatossága valóban csodálatra méltó. Még figyelemreméltóbb ez, ha összehasonlítjuk más, többé-kevésbé távoli vidékek, például Észak-Afrika parasztnépzésével, ahol az arab parasztzene annyival kevesebb változatosságot árul el. Mi lehet az oka ennek a gazdagságnak? Hogyan alakulhatott ez ki? Erre a kérdésre csak később jött válasz, akkor, amikor a különböző kelet-európai népektől már elegendő anyag állt rendelkezésre a tudományos analízis számára. Az egyes nemzetek népzéneinek összehasonlítása azután tisztán megvilágosította, hogy itt a dallamok állandó cseréberéje van folyamatban; állandó kereszteződés és visszakereszteződés, amely évszázadok óta tart már. [...] Ez a »visszakereszteződés« általában a következőképpen történik: egy magyar dallamot átvesznek például a szlovákok, és szlovakizálják; ezt a szlovakizált dallamformát aztán a magyarok esetleg újra átveszik, és a dallam »visszamazarosodik«. De – és ismét azt mondom: szerencsére – ez a visszamazarosodott forma különbözni fog az eredeti magyar formától [...] Az idegen anyaggal való érintkezés azonban nemcsak dallamok kicserélődését eredményezi, hanem – és ez még fontosabb – új stílusok kialakítására is ösztönöz. Ugyanakkor azonban a régi és kevésbé régi stílusok is életben maradnak, ami a zene újabb gazdagodását vonja maga után. Az a tendencia, hogy az idegen dallamokat átalakítsák, megakadályozza e népek zenéjének nemzetközivé válását. Minden ilyenfajta zenei anyag, bármilyen heterogén volt is eredetileg, ilyen módon jellegzetesen egyénivé válik. A kelet-európai népzene jelenlegi helyzete a következőkben foglalható össze: az egyes népek népzenei között való szakadatlan kölcsönhatás eredményeképpen a dallamoknak és dallamtípusoknak óriási méretű gazdagsága támadt.” (26)

Ebben az esetben tehát formálisan nyilvánvalóan elkülöníthetünk magyar, illetve szlovák motívumokat, de az igazi hangsúly egy idő után már a kölcsönhatásokon, a kulturális cseréken, a transzfereken van. Szerencsére ennek a szemléletnek megszületett a történetírói megfelelője is, amelyet az elmélet kidolgozói (27) keresztezett történetírásnak (*histoire croisée*) neveznek. A keresztezett történetírás lényegében (28) az összehasonlító történettudomány egy újabb, bővebb formája, amely nemcsak az összehasonlító formációkat – a mi esetünkben például a magyar és a szlovák történelem meghatározott elemeit – vizsgálja egymás mellett, hanem a két forma bonyolult kölcsönviszonyát, egymásra hatását is. Ez a történetírói eljárás jóval dinamikusabb, mint a hagyományos összehasonlító módszer. Fő sajátossága az, hogy a kapcsolatokra, az interakciókra, a változásokra (asszimilációk, integrációk) koncentrálnak, ezért viszonylag kevés statikus, „örökérvényűnek” tekintett pontot feltételez. Érdemes lenne tehát régióink – így a szlovák-magyar viszony – történetét végiggondolni a kultúrák kölcsönhatásának fényében. Az ilyen jellegű komplex elemzés segítségével a hagyományos nemzeti önképek párhuzamos bemutatása mellett lehetővé válna annak a valóságosan létező nemzetekfeletti viszonyrendszernek a bemutatása, amelyről a kassai ügyekben illetékes Márai Sándor így ír: „a dómot mi építettük, évszázadokon át, kassaiak, őslakók, magyarok, németek és szlovákok...” (29)

Jegyzet

(1) Kusy, Miroslav: A magyarok titkainak felfedése. In: *A magyarkérdés Szlovákiában*. Kalligram, Pozsony, 215.

(2) Újváry Zoltán (1991): *Szülőföldön hontalanul*. Kalligram, Pozsony. 43. Bővebben: Janics Kálmán (1992): *A hontalanság évei*. Kalligram, Pozsony. Vadkerty Katalin (2001): *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*. Kalligram, Pozsony.

(3) Bibó István (1986): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In *Helyünk Európában. II.* (Szerk. Ring Éva) Magvető, Budapest. 152–156.

(4) Hašek, Jaroslav (1978): *Švejk*. Európa Kiadó, Budapest. 71–73.

(5) Krleža, Miroslav (1966): *Bankett Blitvában*. Budapest. 5–6.

(6) Lásd Gyáni Gábor (2007): Kommemoratív emlékezet és történelmi igazolás. In *Relatív történelem*. Typotex Kiadó, Budapest. 06. 21.

(7) Természetesen bármelyik magyarországi, illetve szlovákiai nagyobb „rendszerátalakítás” változásait megvizsgálhatnánk abból a szempontból, hogyan változott meg a „hivatalos történelemfelfogás”, illetve a történelemkönyvek szemlélete.

(8) A közös műveltség minimumának elsajátítása természetesen ma is elvárható az ország valamennyi állampolgárától. Például egy Magyarországra települt kínai embernek is ismernie kell a magyarság múltjának legfontosabb sajátosságait, ha állampolgárságot akar kapni, de kulturális értelemben nem kell szükségképpen magyarrá válnia ahhoz, hogy itt élhessen. [9] Alapvető paradoxon, hogy a magyar nemzetállam etnocentrikus történelemszemlélete egy olyan történelmi korszakban alakult ki, amikor a magyar állam egy nagyobb birodalom részeként működött, illetve etnikailag nem igazán volt többségi helyzetben. Ez a sajátos szituáció mindmáig hatással van az Osztrák-Magyar Monarchia utólagos megítélésére, illetve – Trianon után – a szomszédos országokkal való viszonyra.

(10) Bővebben: Szabó Miklós: Politikai gondolkodás és kultúra a dualizmus idején. In <http://mek.oszk.hu/02200/02220/html/3.htm>

(11) Bővebben (2000): Jakab György: A történelem tanítása. *Új Pedagógiai Szemle*, 7–8.

(12) Kiváló, bár nyilván végtelen paródiáját nyújtja ennek a szemléletnek Csepeli György, aki „Etnián hitvallás” címmel foglalta össze a térségünk valamennyi országára jellemző etnocentrikus történelemszemléletet. Hely hiányában itt csak néhány részletet közlünk írásából:

– Az etnián név: Az „etnián” név ősi eredetű, jelentése a „mi nemzetünk”, melyet az etniánok önmaguk jelölésére kezdetől fogva alkalmaztak, hogy megkülönböztessék magukat mindazoktól, akik nem etniánok.

– Jelképek: Etniánok születünk, etniánként élünk és etniánként halunk meg. Az etniánságot az értés és tudat egysége köti össze, melyet az etnián lét jelképei fejeznek ki.

– Hit: „Az etnián címerben és nemzeti dalban az örök etnián küldetés visszahangzik, mely akkor született, amikor elhangzott az első etnián mondat, s míg etniánul fognak beszélni a földön, mindig is érvényes marad.

– Az „igazi” és a „hazug” nemzeti érzések: Akiből ezek az érzések hiányoznak, nem méltó az etnián névre, hiába igyekszik nyelvében, viselkedésében az etniánokhoz hasonlítani.

– Nemzeti lényeg: Az etnián történelem legnagyobb tanulása, hogy az etniánok mindig akkor voltak sikeresek és haladtak az élvonalban, amikor viszállyukat félretették és összefogtak.

– Antropológiai karakterisztikumok: Az etnián fajta összetéveszthetetlen. Az etnián föld megtermi az etnián embert, aki más, mint a többi. Az etnián vonások méltán váltanak ki tetszést még azokban is, akik nem születtek etniánok. A színetnián származás meglátszik az arcon, a szem nézésén, a test tartásán, nem is beszélve az ízes etnián beszéd utánozhatatlan hangzásáról. Etnián fajta és sors összetartoznak, és ez az összetartozás eltérhetetlen.

– Értékek: Mindabban, ami etnián, megtalálhatjuk a jóságot, az igazságot, a szépséget, csakhogy ezeket az értékeket az etnián lét árvasága folytán nehéz elismertetni az etnián világon kívül rekedtekkel. Akik nem etniánok, képtelenek értékeink méltánylására, mivel más nemzetekre érvényes mércéket vagy egyetemesnek hirdetett, valójában idegen szempontokat alkalmaznak.

– Viszonyítás: Ez a kis nemzet számárányát messze meghaladó mértékben képviselteti magát a világ kultúrájának, sportjának, alkotó szellemi életének élvonalában, sok szempontból joggal tarthat számot a „nagyhatalon” rangjára, melyet nem fejezverrel, kétes kereskedelmi manipulációkkal, öncélú gazdasági fejlődéssel vívott ki magának a világban.

– Szupremácia: Az etniánok nem feledkezhetnek meg küldetésükről, mely vezető szerepet ró rájuk Európának abban a térségében, ahol élniük kell. Az etnián nemzet kiterjeszkedésének természetes határai között élve csak azt követeli magának, amit mások is természetesnek tartanak: a jogot a nemzeti élethez és biztonságához.

– Geopolitika: A történelem során sokszor gyengébbnek bizonyultak a náluknál hatalmasabb erőkkel szemben, s védelmük érdekében jogosan folyamodtak külső segítséghez, szövetségesek oltalmához, melyet joggal tarthatnak biztonságuk egyedüli biztosítékának.

Csepeli György (1992): *Nemzet által homályosan*. Századvég Kiadó, Budapest. 101–106.

(13) Bojtár Endre (1986): A kelet-európeér pontosság. In *Helyünk Európában II.* (Szerk. Ring Éva) Magvető, Budapest. 340–342.

(14) Bővebben: Jakab György: Mire tanítsam Móric-kát etikaórán? www.talaljuk-ki.hu/index.php/article/articleview/509/1/7/ - 58k -

(15) Itt jelenik meg ismét a korábban már említett paradoxon, amely a dualizmus ellentmondásos politikai

rendszeréből adódódik. A korabeli ideológia egyszerre kétféle – látszólag egymásnak ellentmondó – értéket preferálva hozza létre a történelemoktatás nemzeti kánonját: egyszerre emeli ki a modernizáló államalkotó tevékenységet és a függetlenségi törekvéseket pozitív értékként. Míg az izgalmas tankönyvírói feladat volt (és valószínűleg lesz is) azoknak a korszakoknak a megjelenítése – mind a magyar, mind a szlovák tankönyvek esetében –, amikor ezek az értékek homlokegyenest ellentmondanak egymásnak.

(16) Kusy, Miroslav: Itt élnek közöttünk. In *A magyarkérdés Szlovákiában*. Kalligram, Pozsony. 201–202.

(17) Teleki Pál (2000): Válogatott politikai írások és beszédek. (Szerk. Ablonczy Balázs). Osiris Kiadó, Budapest. 13.

(18) Idézi Romsics Ignác (2002): A magyar birodalmi gondolat. In *Nem élhetek birodalom nélkül*. (szerk. Gombár Csaba és Volosin Hédi). Helikon – Korridor Kiadó, Budapest. 64–65.

(19) Szekfü Gyula (1983): *Forradalom után*. Gondolat Kiadó, Budapest. 51.

(20) Vladimir Minac (1996): Itt nemzet él. In *A szlovák kérdés a XX. században*. Kalligram, Pozsony. 365.

(21) Lásd: Gyáni Gábor (2003): *A posztmodern történetírás*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

(22) White, Hayden (1997): A történelmi értelmezés politikája: szaktudománnyá válás és a fenséges kiszorítása. In uő: *A történelem terhe*. Osiris Kiadó, Budapest. 248.

(23) *Valóság*, (1986) 3. 34.

(24) Ez a nemzetfelfogás jogi alapon, az állam nemeseit, illetve előkelőit tekintette a magyar nemzethez tartozónak. A 19. századig így nem volt különösebb jelentősége annak, hogy ki honnan származik, illetve milyen anyanyelven beszél.

(25) www.hhrf.org/rmsz/03aug/03080710.HTM - 26k

(26) Bartók Béla (1978): Faji tisztaság a zenében. In *Esszépanoráma*. (Szerk. Kenyeres Zsolt) Budapest. 938–940.

(27) Michael Werner és Bénédicte Zimmermann

(28) Az ismertetés Granasztói Péter recenziója alapján történik. Granasztói Péter: Új utakon, változatos tájakon. Az *Annales* 2003-as évfolyama. *Korall*, 15–16. (2004) 5. 317.

(29) Márai Sándor (2000): *Kassai őrzárát*. Helikon Kiadó, Budapest. 35.

A Gondolat Kiadó könyveiből